

**BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA
ERTAKLARNING O'RNI****Isroilova Shahnoza****Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi,
Jumanova Shahnoza Ikromjonovna
Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrasida o'qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda ertaklarni o'rganishning maqsad va vazifalari, ularning tarbiyaviy ahamiyati, boy ma'naviy merosimizni yoshlar ongiga singdirish, ularning dunyoqarashini shakllantirishda ertaklar orqali ta'sir, ertaklarni o'rgatish orqali pedagoglarning oldiga qo'ygan maqsadlari haqida fikr yuritiladi. Ertaklardan samarali foydalanish uchun bir qator tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili va o'qish savodxonligi, xalq o'gzaki ijodi, ertak, axloqiy sifatlar, ertak matni, og'zaki hikoya, savol-javob, nutq o'stirish.

O'tgan o'quv yilidan boshlab Milliy o'quv dasturiga ko'ra boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan "O'qish" va "Ona tili" darslari integratsiyalashtirilib, ta'lim amaliyotiga "Ona tili va o'qish savodxonligi" darslari joriy etildi. 1-2-sinflar uchun shu nomdagi darsliklar chop qilindi. Boshlang'ich sinflardagi ona tili va o'qish savodxonligining asosiy maqsadi bolalarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ularning og'zaki va yozma nutqi hamda tafakkurini o'stirish, shaxs sifatida shakllantira borish, ularda bilim olishga qiziqishni o'stirish, faollik, mustaqillik, ijodkorlik kabilarni shakllantirish hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ma'naviy olamini boyitishga muhim vazifa sifatida yondashiladi. Bu borada ertaklarni o'qitishning katta ahamiyati bor desak, yanglishmaymiz. Haqiqatan ham, ertaklar yordamida o'quvchilarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash istiqloq talabidir. Buning uchun, avvalo, o'qituvchining o'zi ana shunday buyuk fazilatlariga ega bo'lishi kerak. Bu uning zimmasiga juda katta mas'uliyat yuklaydi.

Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala — bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim — yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"- degan edi yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev.

Oila sharoitida bola qalbida kitobga nisbatan qiziqish va muhabbat tuyg'usini uyg'otish, adabiyotga, ertaklarga qiziqtirishdan boshlanadi. Buning uchun oiladagi kattalar — bobo yoki buvi, ota yoki ona, aka yoki opa muntazam ravishda har kuni kichkintoyga badiiy asarlardan birini (ertak, hikoya, afsona, rivoyat v.b) o'qib yoki hikoya qilib berishi lozim. Badiiy kitobni oila davrasida o'qish ham nihoyatda samarali usullardan biri hisoblanadi. Kitob bilan birgalikda o'tkazilgan damlar xuddi bayramdek hayajonli va quvonchli bo'lishiga erishilsagina bolada kitob o'qishga havas uyg'onadi, kitobga o'rganadi va unga mehr qo'yadi. Hammamiz yoshligimizdan turli-tuman ertaklar tinglab katta bo'lganmiz. Ba'zilarimiz balog'at yoshiga yetganda ham ertak kitoblar o'qish, film-ertaklar, multfilmlar tomosha qilish ishtiyoqini saqlab qolganmiz. Bu — ertaklarning sehrli olami g'oyat maftunkor ekanidan, albatta. Ertaklar dunyodagi boshqa xalqlar og'zaki ijodida keng tarqalganidek, o'zbeklarda ham eng ommaviy janrlardan biri sifatida turli viloyatlardaimizda yashaydigan yurtdoshlarimiz tomonidan sevib aytib kelingan. Yurtimizning turli hududlarida ertak xalq orasida matal, varsaqi, cho'pchak,

o'tirik, tural kabi nomlar bilan ham ataladi. Ertaklar turmushdagi biror qiziq voqeani yoki xayoliy va hayotiy uydirma asosiga qurilgan ibratli g'oya asosida ajoyib-u g'aroyib tarzda, jozibali, ixcham va mukammal holda aks ettirishi bilan kishida zavq uyg'otadi. O'zbek xalq ertaklarini shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, hayotiy-maishiy ertaklar sifatida farqlash mumkin. "Bo'ri bilan tulki", "Hiylagar bedana", "Chivinboy" kabi ertaklarning bosh qahramonlari hayvonlar, qushlar, hasharotlardir. "Yalmog'iz", "Semur", "Zumrad va Qimmat" ertaklari sirli va sehrli voqealar asosiga qurilgan. "Kenja botir", "Egri va to'g'ri", "Uch og'a-ini botirlar", "Malikai Husnobod", "Ayoq" kabi ertaklarda barkamol shaxslarning ibratli hayoti va sarguzashtlari haqida hikoya qilinadi. Shoir va yozuvchilar ham o'z xalqining eng chiroyli, ta'sirchan ertaklari asosida adabiy ertaklar, dostonlar, qissa va hayoliy hikoyalar yaratadilar. Ertaklar asosida badiiy va multiplikatsion filmlar olinadi, sahna asarlari qo'yiladi.

"Ertaklar — yaxshilikka yetaklar", deydi xalqimiz. Oilada ota-onalar tomonidan farzandlarga hayot haqida bilim berish, o'git va nasihat qilish, nutq o'stirish, mehr-u e'tiborini amalda ifodalash uchun ertaklar aytiladi. Bola ulg'aya borgan sari ertaklarning hajmi kengayib, mazmuni va mundariyasi murakkablashib boradi. Ertaklar ta'sirida farzandlarda hayotga muhabbat, oilaga, ota-onaga mehr, do'stu yorga sadoqat, kelajakka umid, yaxshilik va adolat tantanasiga ishonch hislari kamolga yetadi.

Boshlang'ich sinflarning o'qish darsliklariga, asosan, hikoya, she'r, ertak, masal, maqol, doston, rivoyat va topishmoq kabi janrdagi asarlar kiritilgan. Turli janrdagi badiiy asarlar uslubi jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning o'quvchilarga ta'siri ham har xil bo'ladi. Tabiiyki, har bir janrga oid asar lingvistik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Xalq og'zaki ijodida ertak janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkirligi, ma'nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko'pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlar bilan qo'shib ketadi. Ertakning o'tkir maroqli syujeti, voqea rivojidagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g'oyaviy yo'nalishi, unda ezgulik kuchining - yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni o'ziga tortadi. Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so'z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi, ohangdorligi, tilining ta'sirchanligi, ifoda vositalarining jonligi, bolalar uchun juda qiziqarlidir. Ertakda qatnashuvchilar ko'pincha rahmdil, saxiy, adolatli hamda ularning aksi bo'lgan yovuz, baxil, ochko'z obrazlarga bo'linadi. Ertakning pedagogik qiymati shundan iboratki, o'quvchilar unda to'g'rilik, halollik g'alaba qilganidan, kambag'al kishilar qiyinchilikdan qutilganidan, ya'ni yaxshilik, ezgulik ro'yobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doimo shunday bo'lishini istaydilar.

Ertak bolalarda qahramonlarning xatti-harakatini muhokama qilib, baholash ko'nikmasini o'stirishi bilan birga yaxshilikning doimo g'alaba qozonishiga ishonch uyg'otadi. O'quvchilar ertakni tahlil qilish jarayonida «Kishilardagi qanday sifatlar sizga yoqdi? (yoki yoqmadi?) Nima uchun?», nima uchun jazolandi? (yoki rag'batlantirildi?)», «Nima uchun ertakdagi ba'zi qahramonlarga hatto tabiat kuchlari ham yordam beradi? (yoki ba'zilaridan yuz o'giradi?)» kabi savollarga javob topish jarayonida mushohada qiladilar, muhokama qilib, xulosalarga keladilar. Boshlang'ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq o'qitiladi.

Ertak matni ustida ishlashda tanlab o'qish, savollarga javob berish, o'quvchilarning o'zlari ertak mazmuniga oid savollar tuzib, javob berishlari, reja tuzish, qayta hikoyalash, ijodiy davom ettirish, ertak aytish, qahramonlarni grafik tasvirlash kabi ish turlaridan foydalaniladi. Bunday ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi, ammo ularni kishilar xarakteriga taqqoslash tavsiya qilinmaydi.

Maktab tajribasidan ma'lumki, kichik yoshdagi o'quvchilar ertakdagi hayvonlar gapirmasligini, tulki va turna bir-birinikiga mehmonga bormasligini yaxshi biladilar, ammo ertaklar dunyosini hayotiy hikoya kabi qabul qiladilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda ertaklardan foydalanish o'quvchilarni mehnatsevarlik, vatanparvarlik, qahramonlik va kishilarga nisbatan hurmat-ehtirom ruhida tarbiyalaydi. Muhimi, ertaklarning mazmunan va matn qurilishiga ko'ra oddiydan murakkabga qarab ketma-ket o'rgatilishi ta'lim va tarbiya jarayonining uzviyligini ta'minlashga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarga o'rgatiladigan folklor asarlarning eng asosiy janri ertak hisoblanadi. Ularda kishilar hayotida uchraydigan oddiy hodisalar va fantastik sarguzashtlar hikoya qilinadi. Ertaklarning ko'pida real hayot tasviri fantastik elementlar bilan qo'shib ketadi. Ertaklarning o'tkir maroqli syujeti, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g'oyaviy yo'nalishi, unda ezgulik kuchining, yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni doimo o'ziga tortadi. Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so'z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi, ohangdorligi, tilining ta'sirchanligi, ifodali vositalarning jonliligi bolalar uchun juda qiziqarlidir. Ertakda qatnashuvchilarning rahmdil, saxiy, adolatli hamda ularning aksi bo'lgan yovuz baxil, ochko'z kabi timsollarga bo'linishi o'quvchilarni axloqiy jihatdan tarbiyalashga o'z ta'sirini o'tkazadi. Ertak bolalarda personajlarning xatti - harakatini muhokama qilib, baholash ko'nikmasini o'stiradi. Ertakda xalq o'z hayotini o'zi hikoya qiladi, shuning uchun o'quvchilar ertakni o'qish bilan ma'lum davrdagi xalq hayotini, o'ylari va orzu- istaklarini bilib oladilar. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim va tarbiya vazifalarini samarali muvofiqlashtirib amalga oshirib, o'quvchi shaxsini kamol toptirishni ta'minlashda xalq ertaklarining o'rni beqiyosdir. O'quvchi o'zi sevib qolgan ertak ijobiy qahramonlaridan o'rnak olishga, halollikda, to'g'riso'zlikda, mehnatsevarlikda ularga o'xshashga intiladi. Salbiy qahramonlardan esa nafratlanib, ularga o'xshamaslikka harakat qiladi.

Demak, o'quvchilarning ham bilimga qiziqishini oshirishda, ham ularni komil inson qilib tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish ijobiy natija beradi. Shu bilan birga ertak o'quvchilar nutqini o'stirishda ham katta ahamiyatga ega. Ertak matni bog'lanishli nutqni o'stirish uchun zarur material beradi, ertaklarning tili g'oyat sodda, aniq, o'ziga xos obrazli ifodalarga boy bo'lib, o'quvchilarning fikrini, nutqini o'stirishda g'oyat muhimdir. Ertak voqealari esa bolalarning tasavvurini o'stiradi, tushunchalarini kengaytiradi hamda ularda ijodiy qiziqish uyg'otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.- <http://agroxizmat.uz/oz-OZ/president>
2. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi // Boshlang'ich ta'lim, 1998, 6-son.
3. Umumiy o'rta ta'limning Davlat Ta'lim Standarti va o'quv dasturi (Boshlang'ich ta'lim).- Toshkent, 2017
4. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetic ijodi.- Toshkent: "O'qituvchi", 1990.
5. Qosimova K., Matchonov S.va b.
5. "O'zbek xalq og'zaki ijodi" Omonulla Madayev. 106-bet
6. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida. T.: «FAN» 1964
7. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43)